

JADIDCHILIK HARAKATI: MARKAZIY OSIYODA MA'RIFAT, ISLOHOTLAR VA MILLIY MODERNIZATSIYA

Abdullaev Jamshid

Harbiy aviatsiya trenajyor majmuasi yo'riqchisi

ANATATSIYA Ushbu ilmiy-tarixiy maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda maydonga chiqqan jadidchilik harakatining kelib chiqish tarixi, ijtimoiy-siyosiy va madaniy ildizlari chuqur tahlil qilinadi. Harakat yetakchilarining ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, "Usuli jadid" maktablarini tashkil etish, milliy matbuot va teatr san'atini rivojlantirish hamda Turkiston muxtoriyati yo'lidagi siyosiy faoliyati ilmiy asoslarda yoritilgan.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, "Usuli jadid", Mahmudxo'ja Behbudiy, Ismoil G'asprinskiy, Munavvarqori, Turkiston muxtoriyati, milliy matbuot, ijtimoiy islohotlar.

KIRISH

XIX asrning oxirgi choragi va XX asr boshlari Markaziy Osiyo xalqlari tarixida mislsiz o'zgarishlar, siyosiy va madaniy siljishlar davri bo'ldi. Rossiya imperiyasining mintaqani bosib olishi va mustamlakachilik siyosati mahalliy xalqlarni eskirgan feodal munosabatlar hamda ilmiy-texnikaviy orqada qolish azobi bilan yuzma-yuz qo'ydi. Ana shunday murakkab tarixiy sharoitda jamiyatni har tomonlama uyg'otish, ma'rifat orqali taraqqiyotga erishish va milliy o'zlikni saqlab qolish g'oyasini ilgari surgan yangi intelligensiya qatlami-jadidlar maydonga chiqdi. "Jadid" so'zi arabcha "jadid" (yangi) so'zidan olingan bo'lib, yangilik tarafdorlari, islohotchilar ma'nosini anglatadi. Harakatning asosiy maqsadi dinni emas, balki jamiyatning eskirgan turmush tarzi, qotib qolgan ta'lim tizimi va boshqaruv usullarini zamonaviy talablar asosida isloh qilish edi.

1. JADIDCHILIK HARAKATINING SHAKLLANISHI VA FOLASAFIY ASOSLARI

Jadidchilik harakatining shakllanishiga bevosita Krim tataarlari orasida boshlangan ma'rifatparvarlik harakati va uning lideri Ismoil G'asprinskiyning xizmatlari ulkan ta'sir

ko'rsatdi. Ismoil G'asprinskiyning "Tilda, fikrda, ishda birlik" shiori butun Turkiston, Idel-Ural va Kavkaz musulmonlari uchun harakat dasturiga aylandi. Mintaqada jadidchilik g'oyalarining ilk o'choqlari Buxoro, Samarqand, Toshkent va Qo'qon shahrlarida paydo bo'ldi. Bu jarayonda mahalliy ziyolilar rus va g'arb madaniyatining ilg'or yutuqlarini o'zlashtirgan holda, Islom dinining asl mohiyatini saqlab qolgan tarzda jamiyatni yevropalashtirish emas, balki musulmon Sharqini ilm-fan va zamonaviy taraqqiyot orqali yuksaltirish yo'lini tanladilar.

2. TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR VA "USULI JADID" MAKTABLARI

Jadidlarning eng birinchi va kechiktirib bo'lmaydigan vazifasi bu - ta'lim-tarbiya tizimini tubdan o'zgartirish edi. O'sha davrda hukmron bo'lgan eski madrasa va maktablarda (qonun-qoidalar yod olishga asoslangan maktablar) o'quv jarayoni bir necha yillarni olib, dunyoviy bilimlar umuman o'qitilmas edi. Yangi usul maktablari: Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy kabi fidoyilar tomonidan ochilgan yangi maktablarda bolalarga tovush (fonetik) usulida savod chiqarish yo'lga qo'yildi. Bu esa bir necha yillab cho'ziladigan o'qishni bir necha oyga qisqartirdi. Dunyoviy fanlarning kiritilishi: Mazkur maktablarda diniy bilimlar bilan birgalikda ona tili grammatikasi, matematika, geografiya, tarix, fizika va tabiatshunoslik asoslari o'qitila boshlandi. Yangi darsliklar: O'quv jarayonini ta'minlash maqsadida Abdulla Avloniyning "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim", Saidrasul Saidining alifbe kitoblari va boshqa ko'plab darsliklar yaratildi.

3. MILLIY MATBUOT VA TEATR SAN'ATINING TASHKIL TOPISHI

Ma'rifatni keng xalq ommasiga yetkazishda matbuot va san'at kuchli qurolga aylandi. XX asr boshlaridan boshlab Turkistonda milliy gazeta va jurnallar nashr etila boshladi.

Matbuot minbari: "Taraqqiy" (1906, Toshkent), "Xurshid", "Shuhrat", "Sadoi Turkiston", "Sadoi Farg'ona", shuningdek, Abdurauf Fitrat va Behbudiy hamkorligida chiqarilgan "Oyina" jurnali millat ongini uyg'otishda beqiyos rol o'ynadi. Ularda ijtimoiy tengsizlik, ayollar huquqi, ilm-fan va sanoatni rivojlantirish masalalari qizg'in muhokama qilindi.

Milliy teatr: Jadidlar sahna san'ati xalqqa eng yaqin va tushunarli vosita ekanini anglagan holda teatr truppalari tuzdilar. Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" dramasi (1911 yil yozilgan, 1914 yil sahnalashtirilgan) milliy dramaturgiyaning boshlang'ich nuqtasi bo'ldi. Uning ortidan Abdulla Avloniy, Hamza Hayiniyoziy va boshqalarning pesalari qo'yildi.

4. JADIDCHILIKNING SIYOSIY BOSQICHI VA TURKISTON MUXTORIYATI

1917 yildagi Fevral va Oktabr to'ntarishlaridan keyin jadidlarning faoliyati faqatgina ma'rifatparvarlik va madaniyat bilan cheklanib qolmay, siyosiy kurash tus oldi. Turkiston ziyolilari o'lkaning kelajagini mustaqil va demokratik davlat sifatida ko'rdilar. 1917 yil noyabr oyida Qo'qon shahrida favqulodda bo'lib o'tgan Turkiston musulmonlarining IV qurultoyida Turkiston Muxtoriyati (Muxtoriyat Qo'qon Hukumati) e'lon qilindi. Mo'minbek Cho'qayv, Mahmudxo'ja Behbudiy, Ubaydulla Xo'jaev kabi jadid yetakchilari bu hukumatning tuzilishi va faoliyatida faol qatnashdilar. Garchi bu muxtoriyat bolsheviklar tomonidan qonli ravishda bostirilgan bo'lsa-da, u millat tarixida suveren davlatchilik g'oyasining yashab qolganini isbotladi.

5. SOVET TUZUMI DAVRIDAGI TAQDIR VA REPRESSIYALAR

Sovet hokimiyati o'rnatilgach, dastlab jadidlarning muayyan qismi yangi hukumat bilan hamkorlik qilib, xalq og'riqli nuqtalarini davolashga - maktablar ochish, savodsizlikni tugatish va madaniyatni yuksaltirishga urindilar. Biroq 1920 yillarning oxiri va 1930 yillarning boshlariga kelib, bolsheviklar partiyasi milliy ziyolilarga nisbatan totalitar qatag'on siyosatini boshladi.

Jadidlar "burjuaz millatchilar", "panturkistlar" va "dushmanlar" deb e'lon qilindilar. Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Munavvarqori, Batu va boshqa yuzlab millatning eng ilg'or fikrli farzandlari qamoqqa olinib, otib tashlandi yoki surgun qilindi.

XULOSA

Jadidchilik harakati Markaziy Osiyo xalqlari ma'naviy va siyosiy tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk uyg'onish davridir. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan g'oyalar, millatning ilmiy, ongli va huquqiy erkin bo'lishi yo'lidagi fidoyiliklar bugungi kunda ham o'z

dolzarbligini saqlab qolmoqda. Mustaqillikka eritilgach, jadid bobolarimizning nomlari oqlanib, ularning boy ilmiy-madaniy merosi keng o'rganila boshlandi va bugungi kun yoshlarini milliy ruhda tarbiyalashning muhim poydevoriga aylandi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. - Toshkent: Ma'naviyat, 2006.
- Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. - Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
2. Alimov I. Jadidchilik va milliy uyg'onish. - Toshkent: Fan, 2004.
3. Rajabov Q. Turkiston muxtoriyati: tarix va taqdirlar. - Toshkent: O'zbekiston, 2018.
4. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. - Berkeley: University of California Press, 1998.